

Dr Katarina Stanković*

SAVREMENI PRISTUP EKONOMSKIM DOKTRINAMA

Apstrakt: *U članku se razmatraju sledeća pitanja :predmet ekonomskih doktrina kao naučne discipline, naučne metode u analizi razvoja ekonomske misli i kriterijumi za periodizaciju, svrha i značaj ekonomskih doktrina.*

Zaključak je da proučavanje razvoja ekonomske misli predstavlja uslov za razumevanje savremene ekonomske teorije i prakse i pomaže da se shvati priroda i suština ekonomske nauke, njene mogućnosti i ograničenja kao društvene nauke.

Ključne reči: *razvoj ekonomske misli, ekonomske doktrine, ekonomska teorija i praksa.*

CONTEMPORARY APPROACH TO ECONOMIC DOCTRINES

Abstract: *This paper deals with the subject of research of economic doctrines as a scientific discipline, scientific methods in economic thought development and criteria of periodization, as well as the purpose and importance of economic doctrines.*

The point is that research in the history of economic thought development is a prerequisite for understanding of contemporary economic theory and practice and it helps comprehension of the nature and core of economics, its chances and limits as a social science.

Key words: *economic thought development, economic doctrines, economic theory and practice*

JEL Classification: B20

* Ekonomski fakultet - Kragujevac

1. Predmet istraživanja

Predmet Ekonomskih doktrina kao naučno-nastavne discipline predstavlja analizu ekonomske misli od najstarijih vremena do danas. Za razliku od ostalih ekonomskih disciplina, Ekonomske doktrine izučavaju genezu i razvoj ekonomskih ideja.

To znači da njen predmet istraživanja nije samo jedan problem, već svi osnovni ekonomski problemi, nije samo jedna ekonomska teorija odnosno jedan teorijski sistem, već veliki broj teorija, sistema i shvatanja. Analiza razvoja ekonomske misli podrazumeva hronološki pregled teorijskih sistema pojedinih škola, pravaca i njihovih predstavnika, kritičku analizu njihovih shvatanja i isticanje onih doprinosa koji su uticali i dalje utiču na formiranje glavnog toka ekonomske misli, uz naznaku onih koji su ostali izvan osnovnog toka.

Zato, pored prikaza osnovnih ideja pojedinih škola i njihovih predstavnika, predmet obuhvata i komparativnu analizu različitih teorija i škola. Komparativna analiza, pored ukazivanja na specifičnosti i isključivosti pojedinih škola, ističe i njihovu komplementarnost po pojedinim pitanjima.

I mada predmet Ekonomskih doktrina nije istorija ekonomskih događaja, niti životna priča pojedinih ekonomista, niti njihova intelektualna evolucija ili njihovi politički i filozofski stavovi, već njihova teorijska shvatanja ekonomskih problema, svi ovi faktori su manje ili više uticali na njihovo idejno formiranje. Zato, u cilju boljeg razumevanja prirode i suštine pojedinih teorija i škola, potrebno ih je sagledati u okviru stvarnih (društveno-ekonomskih) i idejnih okolnosti njihovog nastanka i razvoja.

Ova naučno-nastavna disciplina se u literaturi susreće pod različitim nazivima u kojima se često ističe istorija ili razvoj ekonomske misli, ekonomske teorije, politička ekonomija, ekonomska analiza, ekonomske doktrine i tome slično. Mi smo se opredelili za naziv Ekonomske doktrine iz dva razloga. Prvog, da bi izbegli termin istorija ili razvoj jer asociraju na ravnomeran, jednosmeran i progresivan proces evolucije ekonomskih ideja. Progres u razvoju ekonomske teorije nije pravolinijski, već, kako Šumpeter ističe, napreduje u "cik-cak liniji, ne kao logika, već kao uticaj novih ideja, ili

opažanja ili potreba i to onako kako diktiraju sklonosti i temperament novih ljudi".¹

Drugi razlog je zbog činjenice da su doktrine termin šireg značenja u odnosu na teorije. I mada prioritet dajemo teorijskim shvatanjima pojedinih ekonomista o funkcionisanju privrede koja su rezultat naučne analize, predmet Ekonomskih doktrina obuhvata i one ideje koje nisu rezultat naučnog postupka. Takođe, doktrine pored teorija podrazumevaju i predlaganje određenih ciljeva i mera da se ti ciljevi ostvare. Mnogi smatraju da ekonomske teorije upravo i imaju smisao zato što su osnova za ekonomsku politiku. To podrazumeva da je pored pozitivne analize funkcionisanja privrede neophodno obuhvatiti i normativnu analizu koja uključuje kako privreda treba da funkcioniše i koje su mere ekonomske politike poželjne sa aspekta vrednosnog rasuđivanja. To znači da je neophodno uključiti i subjektivne stavove samog autora, odnosno njegovu "viziju" koja je po definiciji ideološka i obuhvata njegovo shvatanje o tome šta treba smatrati poželjnim ili poštenim.²

Takođe i Dž. Robinson smatra da i ekonomska teorija obuhvata tri sledeće funkcije: a) da shvati način funkcionisanja neke privrede, b) da iznese predloge za njeno poboljšanje i c) da opravda kriterijume po kojima se vrednuje to poboljšanje i koji uključuju moralne i političke sudove.³

Pošto je teško razgraničiti pozitivnu i normativnu analizu ili ove posebne funkcije ekonomske teorije, a da se ne izgubi celina, smatramo da je termin doktrine adekvatan da pokrije sve aspekte predmeta ove naučno-nastavne discipline.

Zato, pored pregleda osnovnih teorijskih sistema u razvoju ekonomske misli, pokušaćemo da odgovorimo na sledeća pitanja: Kako se formiraju određeni teorijski sistemi? Kakvu ulogu ima okruženje u formiranju ekonomskih sistema? Koji su uzroci uspona i pada pojedinih ekonomskih teorija? Zašto u pojedinim periodima dolazi do dominacije izvesnog teorijskog sistema, dok u drugom postaje beznačajan? Šta determiniše uspešnost pojedinih

¹ Schumpeter, J. (1975) *Povjest ekonomske analize*, Informator. Zagreb, 4.

² Op.cit., 36. Šumpeter ističe da svako analitičko istraživanje počinje materijalom koji nam pruža naša vizija stvari, ali i upozorava da nije istina da će onaj ko mrzi postojeći sistem formirati objektivno pravilniju viziju od onoga ko ga voli. Ljubav doista iskrivljuje ali mržnja iskrivljuje još i više, smatra Šumpeter.

³ Robinson, U. Eatwell, J., (1981) *Uvod u savremenu ekonomiku*, Ekonomska biblioteka, ES, Zagreb, 22.

teorija? U analizi uspešnosti pojedinih teorijskih sistema potrebno je imati u vidu dva uslova:⁴

a) *interni*, koji podrazumeva logičnu čvrstinu i analitičku rigoroznost teorija koje čine sistem, kao i način povezivanja jedne teorije s drugom, i

b) *eksterni* uslov koji ukazuje na mogućnost teorijskog sistema da odgovori na društvene potrebe.

Različita shvatanja predmeta istraživanja podrazumeva i različite pristupe, odnosno primenu različitih metoda istraživanja razvoja ekonomske misli.

2. Metod ekonomskih doktrina

Metodologija primenjena u analizi razvoja ekonomske misli pomaže nam da shvatimo složeni proces njene evolucije. Različite pristupe razvoju ekonomske misli M. Blaug⁵ svodi na dva osnovna suprostavljena pristupa: **relativizam i apsolutizam**.

1. **Relativizam** ili relativistički metod se odnosi na shvatanje po kojem je svaka teorija, manje ili više, veran odraz društveno-ekonomskih uslova u kojima nastaje. Ovaj pristup istražuje društvene, privredne i istorijske "sile" koje oblikuju ideje i poznat je kao metod sociologije znanja".⁶ Razvoj ekonomske misli rezultat je promena društveno-ekonomskih struktura. Tako Galbrajt⁷ smatra da su ekonomske ideje izrazit proizvod svoga vremena i mesta i ne mogu se posmatrati odvojeno od sveta koje tumače. S obzirom da se taj svet stalno menja, menjaju se i ekonomske ideje. Takođe, ekonomske činjenice koje ekonomisti proučavaju, menjaju se kroz vreme i prostor, tako da i problemi koji su bitni u jednom periodu mogu postati nevažni u drugom, ili su značajni u jednoj zemlji, ali ne i u drugoj.

Zato nije sporno da su Smitove ideje uslovljene razvojem manufakture i početnom fazom industrijske revolucije, Rikardove razvijenom fazom ove revolucije, ideje Marksa implikacijama razvijenog kapitalizma, Dž.M. Kejnso posledicama velike ekonomske krize ili da je talas neoklasicizma i

⁴ Screpanti, E., Zamagni, S. (2005) *An Outline of the History of Economic Thought*, Oxford, 12.

⁵ Blaug, M. (1996) *Economic theory in retrospect*, Cambridge, University Press, 1-10.

⁶ Ekelund, R.B., Hebert, F.R. (1997) *Povjest ekonomske teorije*, MATE, Zagreb, 6.

⁷ Galbrajt, J.K. (1995) *Ekonomija u perspektivi*, MATE, Zagreb, 1.

neoliberalizma 70-ih godina XX veka rezultat stagflacije kao novog ekonomskog fenomena itd.

I samo objašnjenje kasnog nastanka ekonomske nauke, u odnosu na druge društvene nauke, nalazi se u činjenici nedovoljno razvijenih društveno-ekonomskih uslova i pored toga što je ekonomska delatnost osnovna aktivnost čoveka i društva od njegovog nastanka. Međutim, tek u drugoj polovini XVIII veka stvoreni su uslovi za teorijsko uopštavanje i primenu naučne analize. To je period početnog uspona kapitalizma i razvoja robno-novčane privrede. Takođe, i drugi faktori utiču na nastanak pojedinih teorijskih shvatanja među kojima su i razne životne prilike, obrazovanje, subjektivne osobine samih autora kao i njihova filozofska i politička opredeljenja. Kao primer navodi se da je nastanak ekonomske nauke uslovljen pored objektivnih faktora i sistemskim akademskim obrazovanjem iz oblasti moralne filozofije A. Smita. Naime, kako piše Šumpeter, "niko osim metodičnog profesora nije mogao da ovlada tako velikim materijalom koji je tekao iz mnogih izvora i da ga čvrstom rukom stavi pod vlast malog broja usklađenih načela"⁸

Međutim, mada je čvrsta veza između ekonomskih ideja i stvarnosti prihvatljiva za mnoge istoričare ekonomske misli, ipak ostaje pitanje kako objasniti pojavu da u istim uslovima nastaju različita shvatanja, pa čak i potpuno suprotna, kao što su klasična škola i istorijska škola, klasična i socijalistička, marksistička i marginalistička, neoklasična i kejnzijanska, nova klasična ekonomija i novi kejnzijanci, itd. Jedan od odgovora se nalazi u činjenici da je predmet istraživanja ekonomije složen, tako da se na istu stvarnost (skup podataka) može postaviti više teorijskih konstrukcija u zavisnosti od faktora i pretpostavki koji se uključuju ili isključuju iz analize.

Tako, teorijske orijentacije koje polaze od pretpostavke o fleksibilnosti cena i nadnica smatraju da je tržište samokorigujući mehanizam, nasuprot shvatanjima koja polaze od pretpostavke manje ili veće rigidnosti cena i nadnica, tako da tržište ne predstavlja automatski mehanizam koji obezbeđuje, bar kratkoročno, punu zaposlenost svih faktora proizvodnje. Stav pojedinih ekonomista u odnosu na pojedina ekonomska pitanja (nezaposlenost, inflacija, nejednaka raspodela dohodaka i dr.) u velikoj meri zavisi od njihove političke orijentacije, ličnih stavova i prioriteta,⁹ jer su i sami deo društva u kojem postoje različite klase, interesi, kulture i odnosi sa više ili manje izraženim konfliktima.

⁸ Schumpeter, J., op.cit., 153.

⁹ Šumpeter da bi istakao koliko je lično opredeljenje stvar subjektivne ocene on ih poredi sa sklonošću svakog pojedinca prema plavušama ili brinetama. Op.cit., 34.

Tako se može govoriti o teorijama koje zastupaju interese kapitalista, radničke klase, zemljoposjednika, monopolskih korporacija, finansijskog kapitala, međunarodnih korporacija itd. Takođe, za nekoga je 10% nezaposlenosti veliki problem dok je za druge to prirodna posledica funkcionisanja tržišta. Stav pojedinih teoretičara često zavisi od okruženja i tradicije iz koje su potekli, tako da se govori o engleskoj ili šire evropskoj tradiciji u odnosu na američku, pa čak zavisi i od univerziteta na kome su sticali svoje obrazovanje, tako da se razlikuju shvatanja ekonomista sa čikaškog univerziteta od kembridžkog, stokholmskog od londonskog itd.

Zbog svega toga Blaug¹⁰ smatra da se ovaj pristup razvoju ekonomske misli može nazvati i "istorijskom rekonstrukcijom". Međutim, ističe složenost tog postupka, jer obuhvata veliki broj faktora i praktičnu nemogućnost da se vratimo u prošlost. Takođe, ograničenje proizilazi i iz činjenice da se u praksi ovaj pristup često svodi na uprošćeno shvatanje ideja kao odraz ili "privezak" stvarnih događaja. Na taj način se zanemaruje uticaj samih ideja na stvarnost i na njihovu međuzavisnost. Ovaj pristup, takođe, ne dozvoljava komparativnu analizu različitih teorija u smislu kvaliteta, jer, već unapred, svi nedostaci su opravdani uslovima u kojima su nastale.

2. Suprotan pristup relativizmu je *apsolutizam* koji smatra da ideje imaju sopstveni život, tako da razvoju ekonomske teorije pristupa isključivo kao intelektualnom razvoju koji beleži stalan progres krećući se od grešaka ka istini. Prema ovom shvatanju moguće je ekonomsku teoriju odvojiti iz okvira njenog istorijskog vremena, izdvojiti je od njenih ideoloških primesa i analizirati njenu unutrašnju logičnu koheziju.

U okviru ovog pristupa postoje dva objašnjenja procesa progresije u okviru ekonomske teorije. *Prvo* polazi od uverenja da je *evolucija ekonomske misli spor ali kontinuirani proces*, bez kriza i revolucija. Poznat je u literaturi kao "*inkrementalni pristup*",¹¹ jer ističe da svako novo znanje dodatno uvećava postojeći fond akumuliranog znanja. Često se kao ilustracija navodi primer grudve snaga koja se stalno uvećava i na čijoj se površini nalaze još neotkrivene stvari.

Drugi, revolucionarni pristup smatra da u razvoju ekonomske teorije postoji progres, ali da se odvija diskontinualno, skokovito, da je praćen serijama kriza koje se završavaju revolucijom. To je pokušaj da se na razvoj ekonomske teorije

¹⁰ Blaug, M., op.cit., 7-8.

¹¹ Screpanti, E., op.cit., 4.

primeni revolucionarni ili "katastrofični" pristup T. Kuna razvoju znanja uopšte. Po ovom shvatanju do revolucije dolazi nakon akumuliranja anomalija unutar dominantne paradigme, i koja se završava otkrivanjem nove paradigme. To podrazumeva potpuni poraz stare i pobjedu nove paradigme, što se ne dešava u razvoju ekonomske nauke. U ekonomiji prihvatanje novog uglavnom ne znači destrukciju predhodnog shvatanja, tako da su "potpune pobjede retke".¹² Ovaj ekstremni pristup razvoju ekonomske teorije ne daje mogućnost vraćanja ili oživljavanja starih ideja, kao što je Lukasovo oživljavanje klasične (predkejnzijanske) teorije, kvantitativne teorije novca od strane Fridmana, rehabilitacija Sejovog zakona, Kejnsove nevoljne nezaposlenosti i dr., tokom 70-ih i 80-ih prošlog veka. Takođe, i u periodu krize, ispoljene kroz postojanje više istovremenih pravaca, neslaganja se uglavnom prevazilaze sintezom a ne odbacivanjem postojećih shvatanja. Mnogi smatraju da su revolucije koje se pominju, pre bile rezultat nekih novih događaja i činjenica, nego teorijskih anomalija u opšte prihvaćenoj teoriji. Najčešće se kao primer uzima kejnzijanska revolucija koja se desila upravo zbog dugotrajne krize i masovne nezaposlenosti nego zbog anomalija u neoklasičnoj teoriji.

Lakataši je 1978. rekonstruisao Kunove paradigme kroz prezentovanje *naučno-istraživačkih programa*. Struktura ovih programa sadrži *tvrdog jezgra* koje se sastoji iz opšte prihvaćenih hipoteza i koje se ne mogu osporavati u okviru jednog teorijskog sistema i *zaštitnog omotača* u okviru kojeg se razvijaju dodatne hipoteze. Do naučnog razvoja dolazi putem progresivnih naučno-istraživačkih programa, koji pod uticajem novih činjenica stvaraju nove, dodatno proverene hipoteze, potvrđene empirijskim testovima. Tako se smatra da je 70-ih godina prošlog veka monetarizam postao teorijski i empirijski progresivan naučno-istraživački program, nasuprot do tada vladajućeg kejnzijanzima, koji krajem 60-ih, nakon neuspeha da jednostavnom Filipsovom krivom objasni inflaciju, postaje degenerativan program.

Sve oblike apsolutističkog pristupa Blaug naziva i "racionalnom rekonstrukcijom",¹³ koja ideje velikih mislilaca iz prošlosti analizira sa aspekta savremenih uslova i saznanja s ciljem da se utvrde greške i verifikuje progresivni proces intelektualnog razvoja. Nedostatak ovog pristupa je što zanemaruje vremenski okvir nastanka pojedinih teorija i škola, tako da se smatra anahroničnim. Takođe, ekstremni oblik ovog pristupa često polazi od

¹² Snowdon, B., Vane, H., Wynarczyk, P. (1996) *A Modern Guide to Macroeconomics*, Edward, Elgar, 21.

¹³ Blaug, M., op.cit., 7-8.

pretpostavke da je i ekonomija "darvinistička disciplina",¹⁴ da poslednja karika u evolucionističkom lancu sadrži sve predhodne faze, tako da se sve predhodno može zanemariti i odbaciti kao irelevantno. Naime, ako se poslednja stepenica u razvoju ekonomske misli smatra "sveznajućom", onda nestaje potreba za novim saznanjima i prošlost se procenjuje isključivo prema sadašnjim standardima.

Rešavanje ovih metodoloških dilema Blaug upoređuje sa problemom Scile i Haridbe (biti u položaju kada opasnost pretila sa dve strane - i kada se izbegne jedna dočekuje druga, još veća), posebno što su oba metoda legitimna, ali ih je teško u praksi sprovesti odvojeno. To je i razlog da su knjige iz ove oblasti često rezultat manje ili više *eklektičkog pristupa*, i nalaze se negde između ova dva ekstremna shvatanja: relativizma (istorijske rekonstrukcije) i apsolutizma (racionalne rekonstrukcije). Upravo čitava istorija ekonomske misli ukazuje da je njen razvoj tekao pod uticajem tekućih događaja, promena i potreba privrede i društva, ali da je i sazrevanje samih ideja i novih spoznaja. Do diskontinuiteta u razvoju dolazi kao rezultat akumulacije činjenica i znanja.

Ovi različiti pristupi razvoju ekonomske misli utiču na njenu periodizaciju na pojedine faze, škole ili pravce.

3. Periodizacija

Šumpeter je pisao da je periodizacija nužno zlo i pored toga što se istorijski razvoj "ne može iseći u delove bez proizvoljnosti i štete".¹⁵ Periodizacija razvoja ekonomske misli je nužna jer omogućava organizacioni okvir predmeta istraživanja, koji je, kao što smo videli, jako obiman (odnosi se na dug vremenski period) i složen (obuhvata sve probleme ekonomske nauke). Svaka periodizacija zahteva određenu selekciju, izbor i primenu različitih kriterijuma. Zato svaka periodizacija je i subjektivno opredeljenje i procena samog autora. Mi smo se opredelili za one teorije koje su predstavljale glavne struje u ekonomiji (mainstream economics), odnosno za one ideje koje su dominirale u određenim periodima uz napomenu o podstrujama koje su pratile glavni tok. Na složenost ovog posla ukazao je Laster Tarou, tako što ih je uporedio sa kretanjima u okeanu: "Kad zacrtavamo glavne struje koje njime teku, ne smemo zaboraviti podstruje i virove što su uvek prisutni u okeanu,

¹⁴ Screpanti, E., op.cit., 9.

¹⁵ Schumpeter, J., op.cit., 315.

krećući se u suprotnim smerovima; osim toga, okean je uvek raznovrsniji od kartografske apstrakcije. No, Golfska struja ipak polazi iz Karipskog mora, uzlazi duž istočne obale Sjedinjenih Država, pa skreće prema Evropi, te kretanjem vrlo utiče na klimu Severne Amerike i Evrope."¹⁶

Danas se govori o postojanju pojedinih faza *ortodoksije* što podrazumeva periode u kojima postoji pretežna saglasnost u odnosu na predmet, principe i metod istraživanja. Međutim, ovi ortodokсни teorijski sistemi, koji su se tokom razvoja smenjivali i formirali "Golfsku struju", praćeni su uvek *heterodoksijom*, teorijama izvan glavnog toka ekonomske teorije. Heterodoksija, kao što su različita shvatanja socijalističke misli, stari i novi institucionalisti, stara i nova austrijska škola, radikalna politička ekonomija, postkejnzijanizam i dr., imaju svoju ulogu u razvoju ekonomske misli, bilo kroz uticaj na ortodoksiju ili kao izvor novih ideja.

Šumpeter je govorio o sukcesiji "klasičnih situacija", koje označavaju "postignuto temeljno slaganje posle dugog perioda borbe i polemike"¹⁷ i revolucionarnih perioda. Zamanji i Skrepanti¹⁸ su primenili ovu klasifikaciju i ustanovili da je ekonomska misao u svom razvoju dugom 250 godina, od sredine XVIII veka do danas, prošla kroz četiri velika ciklusa i to:

I ciklus obuhvata period od 1750-1780-ih godina, započet sa fiziokratima, ostvarujući vrhunac kroz učenje Adama Smita.

II obuhvata period od 1815-1845, započet sa Davidom Rikardom, a završen sa Dž. St. Milom, ali praćen značajnom heterodoksijom, raznih socijalističkih učenja, istorijskom školom, anti-rikardijancima i dr.

III ciklus se odnosi na period od 1870-1890., započet sa marginalističkom revolucijom Mengera, Dževonsa i Valrasa, a završava se sa Maršalom. I ovaj period praćen je suprostavljenim shvatanjima kao što je marksističko, institucionalističko i dr.

IV period je započet tokom 20-ih i 30-ih godina XX veka, koji autori nazivaju i periodom "visoke teorije", kada dolazi do kejnzijske revolucije i pojave mnogih teorija poput teorije blagostanja, teorija ciklusa, planiranja, socijalizma, tržišta, novca i dr. Uz značajno analitičko usavršavanje ovaj period se završava novom klasičnom situacijom kreiranom tokom 50-ih i 60-ih godina prošlog veka kao *neoklasična sinteza*.

¹⁶ Thurow, L.C. (1987) Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije, CEKADE, Zagreb, 39.

¹⁷ Schumpeter, J.A., op.cit., 43.

¹⁸ Screpanti, E., op.cit.

Tokom 70-ih, 80-ih i 90-ih godina prošlog veka neoklasična sinteza je zamenjena teorijskom konfuzijom u vidu velikog broja alternativnih škola kao što su monetarizam, nova klasična škola, ekonomija ponude, novi kejnzijanci, praćena novim talasom heterodoksije poput nove političke ekonomije neoinstitucionalizma, neomarksizma, postkejnzijanizma, neošumpeterijanaca, socioekonomije i dr. Zato autori smatraju da se danas ekonomska misao nalazi *u sredini V ciklusa*, još uvek bez nove klasične situacije, odnosno konsolidacionog perioda. Slomom socijalističkih režima na Istoku i krajem države blagostanja na Zapadu, krajem prošlog i početkom ovog veka, izgledalo je da je došlo do dominacije teorija koje smatraju da samo slobodno tržište i trgovina vode ekonomskom uspehu i da je svaka državna intervencija neefikasna i neuspešna. Međutim, novo nastali problemi poput porasta siromaštva, nejednakosti, ugroženosti prirodne sredine, usporavanje privrednog rasta i dr., zahtevaju nova teorijska rešenja. O tome govore i najnovija zbivanja, finansijski slom SAD i strah od globalne krize, preispitivanje postojeće neoklasične i neoliberalne teorije i politike i zahtevi za novom paradigmom i novim stavom u odnosu na ulogu države.

Svaki od ovih ciklusa počinje sa periodom sjajnih ideja, inovacijama i prekidom sa tradicijom, praćen kontroverzama i konfliktima, odnosno stimulativnim procesom kreativne destrukcije u proizvodnji ekonomske misli¹⁹. Nastupa dezintegracija starih škola i pojava nove, koja postaje dominantna sa svojim novim teorijskim sistemom koji predstavlja sintezu dotadašnjih teorijskih dostignuća. Nakon ovog perioda konsolidacije, nastaje ponovo haos iz kojeg nakon dve ili tri decenije nastaje nova sinteza.

Takođe, pojedini istoričari ekonomske misli posmatraju ove cikluse mnogo šire, kao oscilacije između dve velike alternative kao što su liberalizam i intervencionizam, mikroekonomija i makroekonomija, objektivistička teorija vrednosti i subjektivistička, fleksibilne i nefleksibilne cene, itd.

Međutim, smatramo da se pri periodizaciji ekonomske misli na pojedine škole i pravce mora primeniti veći broj kriterijuma, koji će nam dati potpuniju sliku o pojedinim školama i pravcima. To ne znači da će se sve škole razlikovati po svim kriterijumima: pojedini će im biti zajednički, tako da će primena ovih kriterijuma omogućiti komparativnu analizu pojedinih škola i pravaca. Komparativna analiza nam je upravo neophodna u ocenjivanju doprinosa pojedinih škola razvoju ekonomske misli. Činjenica da se različiti faktori mogu

¹⁹ Op.cit., 4.

uzeti kao osnova podele ekonomske misli, pri čemu se pojedinim faktorima mogu dati različiti stepeni značaja, doprinosi da u ekonomskoj literaturi ne postoji saglasnost po ovim pitanjima. Međutim, smatramo da sledeće faktore moramo imati u vidu pri periodizaciji ekonomske misli na pojedine škole i pravce.

Iz dosadašnjeg izlaganja očito je da postoji međuzavisnost između društveno-ekonomskih uslova i ekonomskih ideja, tako da prvi kriterijum pri periodizaciji je *istorijski period nastanka i razvoja pojedinih teorija, škola i pravaca*. To podrazumeva vremensko određenje kao i stvarne i idejne karakteristike tog perioda, kao i analizu njihovih veza.

Druga bitna karakteristika je *predmet istraživanja* pojedinih škola i pravaca. Prvo od pitanja s kojima su se suočili ekonomisti je bilo pitanje prirode i porekla bogatstva. Zatim, to je problem cena i sa njim povezana teorija vrednosti. Takođe, priroda i uloga novca u privredi su značajna pitanja od samog početka ekonomije. Takođe, pitanje raspodele i sa njome povezano pitanje nejednakosti i društvene pravde, bila su manje ili više uvek prisutna. Zatim, pitanje nivoa efektivne agregatne tražnje i njenog uticaja na društveni proizvod, zaposlenost i opšti nivo cena, dominira istraživanjima u drugoj polovini XX veka. Kao što možemo primetiti, sva ova pitanja pripadaju *mikro* i *makroekonomskoj* analizi. U razvoju ekonomske misli, kao što ćemo videti, pojedine škole su se bavile pretežno mikroekonomskom problematikom (razmenom i raspodelom – problemom cena i vrednosti, profitom, najamninom, kamatom, rentom), a druge pretežno makroekonomskom problematikom (kretanjem i nivoom društvenog proizvoda, zaposlenosti i opšteg nivoa cena i dr.). U savremenim pravcima, kao što je nova klasična ekonomija i novi kejnzijizam, nastoje povezati mikro i makro analizu tako što makroekonomsku analizu zasnivaju na mikroekonomskoj osnovi.

Kao poseban kriterijum može se izdvojiti *teorija vrednosti* koju zastupaju pojedine škole, pravci i njihovi predstavnici. Teorija vrednosti predstavlja u "tkanju široke tapiserije ekonomije ono zajedničko vlakno koje je čini koherentnom celinom".²⁰ Teorija vrednosti se javlja kao crvena nit koja povezuje sve ekonomske probleme u jednu logičnu celinu i zaštitni znak je svake škole. I mada se problem vrednosti smatra mikroekonomskim pitanjem ono je značajno i za makroekonomsku problematiku, posebno za pitanja privrednog razvoja. Oko ovog kriterijuma postoji značajno neslaganje među

²⁰ Ekelund, R.F., op.cit., 6.

ekonomistima. Jedni, poput Marksa, teoriju vrednosti uzimaju kao osnovni kriterijum, jer se svi ostali problemi direktno nadovezuju na ovo pitanje i zavise od njega. Drugi, poput većine nemarksističkih ekonomista, smatraju teoriju vrednosti kao sporedno pitanje i prednost daju drugim kriterijumima, kao što je predmet istraživanja, odnos prema tržištu i konkurenciji, Sejovom zakonu, izboru i ponašanju individualnog ekonomskog subjekta i dr. Ali, koliko je ipak značajno pitanje teorije vrednosti, dokaz je da je ekonomija postala naukom uključivanjem teorije vrednosti u predmet istraživanja.

Rezultat toga je kreiranje *teorijskog sistema* sa jasno definisanim predmetom istraživanja, osnovnim principima koji povezuju sve delove teorijskog sistema i primenom adekvatnog metoda apstrakcije. Takvi sistemi uspostavljaju i određene lingvističke kanone,²¹ odnosno ekonomski jezik i terminologiju značajnu za klasifikaciju, transfer i komunikaciju znanja.²² Ekonomija je upravo i postala nauka stvaranjem teorijskog sistema A. Smita ili, po nekim autorima fiziokrata. Ovi teorijski sistemi pojedinih škola kreirani su sa ciljem da odgovore na sva postojeća i buduća ekonomska pitanja. Teorijske sisteme stvorili su ekonomisti velikog znanja i erudicije posebno u XIX veku, kada je predmet istraživanja bio jednostavniji i znanje iz ekonomije manjeg obima. Sa ubrazanim razvojem privrede, njenom razuđenošću, dolazi do sve veće specijalizacije ekonomije i ogromnog porasta ekonomske literature, tako da je danas pojedincu skoro nemoguće da kreira teorijski sistem.

Sledeći kriterijum je *metod istraživanja*, metodološki postupak pojedinih škola i pravaca u otkrivanju ekonomskih zakonitosti i u analizi i rešavanju pojedinih ekonomskih problema. Posebno, metod apstrakcije, kao osnovni metodološki postupak društvenih nauka, izgrađivao se i usavršavao tokom razvoja političke ekonomije, odnosno ekonomije. Uporedo sa metodom apstrakcije ekonomisti su se služili i ostalim logičkim metodama kao što su indukcija i dedukcija, analizom i sintezom, kvalitativnom i kvantitativnom analizom, i istorijskim ili neistorijskim pristupom, ali su vremenom razvili i statističko-matematičke modele. Nivo i način primene matematike i ekonometrije u savremenim istraživanjima, i pored toga što doprinosi profesionalizaciji i specijalizaciji ekonomije kao naučne discipline, može veoma lako da se pretvori u svoju suprotnost kada "lakoća matematičkog izražavanja postane struci važnija od stvarnog razumevanja same privrede".²³

²¹ Screpanti, E., op.cit., 10.

²² Op.cit., 11.

²³ Thurow, L.C., op.cit., 10.

Teorijske koncepcije pojedinih škola i njihovih predstavnika direktno utiču na formulisanje i vođenje ekonomske politike. Zato stav prema *ekonomskoj politici* i pojedinim njenim merama jeste važno obeležje pojedinih škola i pravaca, iako različite škole na osnovu drugih kriterijuma (na pr. teorije vrednosti, predmeta istraživanja i dr.) mogu zastupati istu, najčešće liberalnu ekonomsku politiku, kao što je slučaj kod klasične škole i marginalističkog pravca. Stav prema ekonomskoj politici u razvoju ekonomske misli možemo da ilustrujemo njihovom klatna između dva ekstrema - liberalističke i intervencionističke ekonomske politike. Međutim, danas postoje značajne promene u načinu razmišljanja o ekonomskoj politici, koje se kreću od teze o neefikasnosti ekonomske politike do potrebe uvođenja pravila umesto diskrecionih prava, kojz se bave vremenskom nekonzistentnošću optimalne politike, ulogom i značajem kredibiliteta i reputacije vlade itd. Međutim, kada privreda uspori i kada postoji mogućnost ne samo depresije već i recesije, vlade, i pored svoje teorijske retorike, pribegavaju određenim merama ekonomske politike da bi ublažile negativne posledice ili da bi zaustavile dalje pogoršanje, o čemu govore i najnovija ponašanja upravo onih vlada koje su svima nametale neoliberalno ponašanje.

I na kraju, neophodno je uzeti u obzir odnos pojedinih škola prema svojim predhodnicima, odnosno ukazati na *međusobne veze pojedinih škola i pravaca*. Kao što smo već naglasili taj odnos može biti različit, više ili manje kritičan, ali retko predstavlja potpun radikalni prekid sa predhodnim ekonomskim sistemima. Pa čak i u revolucionarnim periodima, novi sistemi ne nastaju ni iz čega, već uglavnom predstavljaju sintezu dotadašnjih teorijskih dostignuća, pri čemu neke ideje usvajaju i dalje ih razvijaju a neke potpuno odbacuju kao pogrešne, kreirajući nova shvatanja na osnovu novih pretpostavki ili vraćajući se na pretpostavke nekog predhodnog sistema.

Svi ovi kriterijumi su neophodni ne samo za periodizaciju ekonomske misli na pojedine škole i pravce, već i za interpretaciju njihovih osnovnih karakteristika i konačno za vrednovanje njihovih doprinosa daljem razvoju ekonomske misli.

4. Značaj i svrha

I pored shvatanja da je ekonomiju nemoguće razumeti bez saznanja o njenoj istoriji, postavlja se često pitanje svrsishodnosti proučavanja njenog

razvojnog procesa, posebno ukoliko se prihvati pretpostavka da savremena ekonomija obuhvata sve ono što je vredno u predhodnoj ekonomskoj misli. Ta dilema predstavlja se kroz pitanje: "Posle Semjuelsona zašto nam treba Smit?"²⁴ Posebno se postavlja pitanje svrhe izučavanja prošlih ideja koje se smatraju pogrešnim, prevaziđenim i zaostalim.

Pozitivan odgovor na ova pitanja proizilazi iz činjenice da *proučavanje razvoja ekonomske misli predstavlja uslov za razumevanje savremene ekonomske teorije i prakse*. Mnogi ističu da je upravo neuspeh savremene ekonomske teorije da rešava aktuelne probleme rezultat nedovoljnog uvažavanja istorijskog iskustva i insistiranja na apstraktnom i neutralnom pristupu.²⁵ Tako Pol Krugman, analizirajući savremena dešavanja na finansijskim tržištima SAD, zaključuje da smo zaboravili šta se desilo tridesetih godina prošlog veka i odbivši da učimo iz istorije - mi je sada ponavljamo.²⁶ Šumpeter ističe da je ekonomska istorija najvažnija oblast ekonomije jer "nitko se ne može nadati da će razumeti ekonomske pojave neke epohe, uključujući i sadašnju, tko adekvatno ne vlada povjesnim činjenicama i adekvatnom dozom povjesnog smisla ili onog što možemo nazvati povjesnim iskustvom."²⁷ Šumpeter je inače sve koristi proučavanja istorije ekonomske misli sveo na tri područja: pedagoške koristi, nove ideje i uvid u način ekonomskog mišljenja.²⁸

Takođe, saznanje da je predmet ekonomije jedinstveni istorijski proces, pomaže nam da shvatimo *prirodu i suštinu ekonomske nauke, njene mogućnosti i ograničenja kao društvene nauke*. Istorija ekonomske nauke upravo nam govori o tome da se njen predmet istraživanja stalno menja, s jedne strane, i da se bavi problemima koji pogađaju materijalne interese pojedinaca, grupa i naroda, s druge strane. Takođe ukazuje na njenu specifičnost u smislu razlike između teorijske analize i konkretnog delovanja pri čemu je "vreme dragoceno, razumevanje ograničeno, ništa nije sigurno, a neekonomski činoci su uvek značajni, a često i odlučujući.

Upravo istorijski pristup pruža i najbolju metodu za razumevanje međusobne povezanosti ekonomskih i neekonomskih, posebno institucionalnih faktora. Iz toga proističe i obaveza ekonomista da u rešavanju pojedinih

²⁴ Blaug, M., op.cit., 9.

²⁵ Videti Stanković, K. (2006), *Savremene ekonomske teorije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 16-23.

²⁶ Politika, 30. mart 2008., 12.

²⁷ Schumpeter, J., op.cit., 11.

²⁸ Videti, op.cit., 4-10.

ekonomskih problema moraju uzeti u obzir ne samo "znanost pažljivih proračuna viškova i manjkova",²⁹ već i političke, društvene i ljudske aspekte datog problema. Sve to doprinosi zaključku, što jasno proizilazi iz istorije ekonomskih doktrina, da je "ekonomija bila i jeste živi oblik intelektualne rasprave, a ne stegnuta ukupnost načela".³⁰ Kroz istoriju ekonomske misli možemo pratiti mnogobrojna i česta neslaganja među ekonomistima po pitanju definicija, problema uzročnosti, prioriteta i testiranja različitih teorija i njihovih ocena, itd.

Zbog svega toga, ekonomisti, za razliku od naučnika prirodnih nauka, koji pretpostavljaju, na primer, da je struktura atoma ista sada kao i u vreme stare Grčke, ne mogu računati na uporedive pretpostavke. Takođe, ne postoje jednostavna pravila za razlikovanje validne i nevalidne, relevantne i irelevantne teorije u ekonomiji, niti čvrsta podela između pozitivnih i normativnih teorema, ni mogućnost eksperimentisanja, tako da nam *istorijsko iskustvo služi kao "laboratorija"* koja pomaže obrazovanju savremenih ekonomista.³¹ Takođe, Blaug ističe da ovu laboratoriju svaki ekonomista nosi sa sobom, bio da je svestan toga ili ne. I Dž.M. Kejns svoje najvažnije delo *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca* završava sa zapažanjem: "... Ideje ekonomista i političkih filozofa, i kada su u pravu i kada nisu, uticajnije su nego što se obično misli ... praktični ljudi, koji uobražavaju da su potpuno po strani od bilo kakvih intelektualnih uticaja, obično su robovi nekog pokojnog ekonomiste... Uveren sam da je značaj stečenih ekonomskih pozicija jako preuveličan u poređenju s postepenim prodiranjem ideja."³²

Drugo, proučavanje različitih koncepcija poznatih ekonomista o istom problemu *proširuje naša saznanja* neophodna za razumevanje i rešavanje savremenih ekonomskih problema. Istorija ekonomskih ideja nas uči da shvatimo "što uspeva, kako i zašto"?³³ Ona nam omogućuje svestrano *opšte sagledavanje savremenih ekonomskih problema*, što je posebno važno danas zbog sve veće specijalizacije ekonomije i sve uže stručnosti ekonomista. Primena holističkog pristupa daje nam sintezu mnogih ekonomskih disciplina, koja je neophodna za shvatanje konkretnih problema. Pri tome i poznavanje zabluda ili grešaka pojedinih mislilaca ili ideja koje u prošlosti nisu

²⁹ Robinson, J., op.cit., 309.

³⁰ Ekelund, R.F., op.cit., 4.

³¹ Blaug, M., op.cit., 704.

³² Keynes, J.M. (1956) *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd, 404.

³³ Schumpeter, J., op.cit., 4.

predstavljale naučni doprinos, jesu korisne jer nam ukazuju koja istraživanja neće dovesti do rešenja problema. Takođe, poznata je istina da nema zabluda bez malo istine. Zato se smatra da studenti kao budući ekonomisti koje čeka donošenje odluka, moraju biti *otvoreni za alternativna shvatanja i da traže korisne pouke ne samo u uspesima nego i u pogreškama iz prošlosti*.

Treće, poznavanje predhodne ekonomske misli predstavlja *uslov novih sinteza*, novih klasičnih situacija i inspiraciju novih ideja. Albert Ajnštajn je govorio da stvaranje nove teorije nije poduhvat rušenja neke stracare i podizanje oblakodera. To je svojevrsno osvajanje planinskih visova koji pružaju nove vidike i saznanja. Mesto odakle smo pošli još uvek postoji, može se videti, mada je manje i predstavlja samo delić pejzaža. Međutim, za razliku od prirodnih nauka u kojima su ranija saznanja opšte prihvaćena i uključena u savremenu nauku, to nije slučaj sa ekonomskom naukom. U ekonomskoj nauci nikada se ne zna kada će neka ideja ili neko rešenje problema postati ponovo aktuelno. Ponašanje pojedinih ideja, koncepcija pa i čitavih teorija tokom vremena se može uporediti sa ponašanjem reke ponornice koja ponekad izčezne pod zemljom, dajući utisak da je presušila, ali koja nastavlja podzemni život i ponovo dolazi na svetlost dana kada niko nije očekivao i postaje moćna i bučna dok njihovi oponenti začute.³⁴ Kao primer može se navesti, već pominjani, Sejov zakon tržišta, koji je dominirao u XIX veku i prvim decenijama XX veka da bi sa nastankom i razvojem kejnzijanizma potpuno nestao i ponovo se vratio 80-ih godina XX veka. Primera o smenjivanju dve konfliktne alternative ali bez konačne pobede je mnogo. Najpoznatiji je onaj o prirodi tržišnog mehanizma i njegovoj mogućnosti da uspostavi punu zaposlenost i stabilnost privrede i s tim u vezi uloga države, koja danas, sa finansijskom krizom u SAD, ponovo postaje aktuelna i nagoveštava zaokret u teoriji i politici. Takođe, to je i primer procesa tranzicije, koja je sa urušavanjem socijalizma potpuno potisnula marksističku ekonomsku teoriju, nakon sedamdeset godina njene dominacije u mnogim zemljama. Kritika ideje "kraja istorije" kao konačne pobede tržišne ekonomije i demokratije, upravo je imala u vidu činjenicu da u istorijskim procesima nema mesta za konačne pobede i apsolutne istine.

Međutim, da bi smo napravili iskorak u odnosu na prošlost i sadašnjost, neophodan je *kritički pristup postojećim predhodnim shvatanjima*. Zato su veliki mislioci bili odlični poznavaoći predhodne i njima savremene ekonomske misli, tako da su im posvećivali čitave knjige poput Smita (IV knjiga Bogatstvo

³⁴ Screpanti, E., op.cit., 9.

naroda), Marksa (IV tom *Kapitala*), i Dž. S. Mila, Maršala, Kejnsa, Fridmana, Lukasa itd. To podrazumeva poznavanje i razumevanje predmeta svoje kritike, s jedne strane, ali i otvorenost za nova iskustva i nova saznanja, s druge strane. Naime, na taj način moguće je izbeći dogmatizam koji osiromašuje i saznanjno i materijalno. Pol Samjuelson je, uz preporuke ekonomistima da budu eklektici, pisao: "Privrženi morate biti činjenicama koje se menjaju. Teorije su neka vrsta ljubavne avanture. Nemojte voliti teorije, desit će vam se da izađu iz mode...".³⁵

Ali to ne znači da ih ne treba poznavati i razumeti jer i za razumevanje budućnosti neophodno je koristiti "oruđe" iskovano u prošlosti, smatra Samjuelson. Galbrajt takođe ukazuje da je neophodno razumeti sadašnjost jer su u njoj već neki aspekti budućnosti, ali sama sadašnjost je proizvod prošlosti, tako da "ono što danas verujemo u ekonomiji ima duboke korijene u prošlosti".³⁶

Takođe, smatramo da su poznavanje i razumevanje misaonih postupaka velikih ekonomista značajni i za današnje ekonomiste jer doprinose da i sami ovladaju stvaralačkim procesom i razviju kritičko mišljenje. I kao svaka istorija ona nas uči "zašto smo ovde gde jesmo i zašto nismo otišli dalje". Jer, kao što smo videli, rezultat ne poznavanja i ne uvažavanja istorije je njeno ponavljanje.

Literatura

1. *Blaug, M., Economic theory in retrospect, 1996, Cambridge, University Pres*
2. *Buvač, D., Ekonomika sa srcem, 1990, A. Cesarec, Zagreb.*
3. *Ekelund, R.B., Hebert, F.R., Povijest ekonomske teorije, 1997, MATE, Zagreb.*
4. *Galbrajt, J.R., Ekonomija u perspektivi, 1995, MATE, Zagreb.*
5. *Keynes, J.M., Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca, 1956, Kultura, Beograd.*
6. *Politika, 30. mart, 2008.*
7. *Robinson, M., Eatwell, J., Uvod u savremenu ekonomiku, 1981, Ekonomska biblioteka, EC, Zagreb.*
8. *Schumpeter, J., Povijest ekonomske analize, 1975, Informator, Zagreb.*
9. *Screpanti, E., Zamagni, S., An Outline of the History of Economic Thought, 2005, Oxford.*

³⁵ Buvač, D. (1990) *Ekonomika sa srcem*, A. Cesarec, Zagreb, 228.

³⁶ Galbraith, J.K., op.cit., 4.

10. *Snowdon, B., Vane, H., Wynarczyk, P., A Modern Guide to Macroeconomics, 1996, Edward Elgar.*
11. *Stanković, K., Savremene ekonomske teorije, 2006, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac.*
12. *Thurow, L.C., Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije, 1987, CEKADE, Zagreb.*